

Иронијата во Втората Филипика на Кикерон

Светлана Кочовска
kocovskas@yahoo.com

Клучни зборови: реторичка иронија, алегорија, воскликнување, антономасија, хипербола, самоунижување.

Потхранувана од богатиот политички живот на империјата, римската говорничка умешност, восприемајќи ги грчките влијанија и придодавајќи ги кон нив одликите на римското *ratio*, достигнува *culmen* на моќта, убавината и влијателноста во периодот на доцната република, во говорите на најречитиот од внуците на Ромул, Марк Тулиј Кикерон. Моќта да ги поведе душите на слушателите, сплотена со високото образование и реторичко знаење, наоѓа свој вистински израз во говорите на овој блескав психагог, со посредство на едно од најважните средства при разбранувањето на чувствата кај слушателите – иронијата. Овој „*summus tractandorum animorum artifex*“ [1], од друга страна пак, ја збогатил традиционалната реторичка доктрина преку воведување нови елементи кои го отсликуваат римскиот дух, надминувајќи го традиционалното догматско и схематско теоретизирање за деловите на говорот, во своите реторички списи *De Oratore*, *Brutus* и *Orator*. Така, се соочуваме со навистина ретка можност при методолошкиот приод да ги разгледуваме и теоретскиот аспект – кој се однесува на реторичката концепција за иронијата и апликативниот – кој ја третира иронијата како специфичен начин на изразување. Кикерон е првиот кој направил јасна дистинкција меѓу иронијата како животен став, начин на однесување и општење со луѓето, чиј образец е Сократовата иронија, и иронијата како реторичка категорија, т.е. нејзино сведување на начин на изразување. Иронијата како една од одликите на Кикероновиот стил и како фигура погодна за постигнување на најважната цел на реториката – да убеди, во Кикероновите говори ја согледуваме низ сите нејзини нијанси и појавни модалитети. Зачестеноста на иронијата, нејзините видови како и некои стилистички одлики, ги разгледуваме преку нивната апликација во еден подоцнежен говор – *Втората Филипика*, говор којшто најголемиот авторитет во реторичката доктрина на Антиката, Квинтилијан, кога говори за видовите иронија често пати го наведува како пример.

Типологизацијата на видовите иронија (како реторичка фигура) е прашање за коешто не постои единствен став. Иронијата некогаш се вбројува меѓу тропите, некогаш меѓу фигурите на зборот, а друг пат меѓу фигурите на мислата. Иако, во Кикероновите реторски дела, иронијата им припаѓа на фигурите на мислата, во говорите забележуваме голем број примери на иронија - фигура на зборот или иронија - троп. Инсистирањето на некоја строга дистинкција можеби и не е неопходно, ако за видови

иронија ги сметаме сите средства со кои се постигнува ироничен ефект. Квинтилијан, иако инсистирал на неможности за стриктна поделба во текст, сепак направил порешителна класификација на видовите иронија. Тропите – зборовните пресвртки (motus), или figurae elocutionis vel verborum, сметал дека претставуваат уметничка промена на значењето на зборовите [2], додека фигурите на мислата, σχήματα διανοίας или figurae sententiarum се однесуваат на пошироката смисла на она што е изговорено. Додека фигурите на зборот се однесуваат на јазичната конкретизација, фигурите на мислата се однесуваат на мисловната концепција. [3] Сепак поради нивната взаемна блискост, некои фигури на мислата едвај можат да се различат од фигурите на зборот, па оттаму еднаш се вбројуваат меѓу тропите, а друг пат меѓу фигурите на мислата. Таков е случајот со алегоризацијата и со реторичкото прашање, па и со иронијата.

Убедливо најзастапен облик на иронија во *Втората Филипка* (13 пати) е иронијата како alegoria, и тоа од наједноставните и најкуси нејзини форми – нешто лошо да се нарече со убав збор, најчесто од типот – да се укори со пофалба. Заедничка меѓу алегоризацијата и иронијата е двојноста, од една страна појавната, говорна смисла и сокриената, замислена смисла од друга страна. Овој вид иронија „да се куди со божемна пофалба“ бил најпогоден начин за изразување на Кикероновото нетрпение кон Антониј. „Nos quidem est beneficium“ (Phil, II, I, 2); „At beneficio sum tuo usus.“ (Phil, II, III, 5); „In quo habes scientiam quaestuosam.“ (Phil, II IV, 8); „Etenim est pietatis plena defensio.“ (Phil, II, XVIII, 44); „At vir bonus et re publica dignus.“ (Phil. XXIII, 56); „Frugi factus est.“ (Phil, XXIII, 69); Често пати, ироничниот ефект на божезната пофалба е засилен од т. н. adiectio: „Tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio.“ (Phil, II, XXXVI, 91). Овие алегорични искази се куси и едноставни, сосема отворени во изразот, и сосема одговараат на Квинтилијановата определба на иронијата, според која мислата на она што е кажано со зборови е спротивна, а тонот на говорникот и неговото однесување укажуваат на неговата вистинска намера. [4] И покрај тоа што говорите доаѓаат до нас во литерарна форма, па сме принудени да судиме за говорничката и психагогиска умешност единствено врз пишан текст, без можност да ги почувствуваме придружните елементи на живата реч, како што се гестикацијата и мимиката, висината и бојата на тонот, севкупното држење на говорникот, сепак таа е лесно препознатлива. Иронијата во исказот „Confecto negotio bonus augur (C. Laelium dices) „ALIO DIE“ inquit“. (Phil, II, XXXIII, 83) би можеле да ја карактеризираме како вистински сарказам. Гај Лаелиј, кој бил нарекуван Sapiens, е пријателот на помладиот Скипион, кој се споменува во Кикеровите философски трактати De amicitia и De senectute. Неговата личност како парадигма за вистинска мудрост е изборот на Кикерон при потенцирањето на безумието на Антониј.

Ироничните восклицувања, exclamationes, по алегоризацијата се следниот најзастапен вид иронија (10 пати) во говорот којшто е предмет на нашето иследување. Ироничното извикување претставува неискрено чудење, восхит, желба, радост или гнев. Како образец за иронично извикување, Квинтилијан наведува пример токму од Втората Филипка: „... miserum me consumptis enim lacrimis tamen infixus haeret animo dolor.“ (Phil. II, XXVI, 64). Ироничните извикувања како еден од најпогодните начини за предизвикување емоции кај публиката се во склад со саркастичниот тон на говорот: „Quod quidem cuius temperantiae fuit, de M. Antonio querentem abstinere maledictis.“ (Phil. II, III, 6); „Quanto in rebus sententiisque maior!“ (Phil, II, XII, 30); „Magnum beneficium!“ (Phil. II, XXIV, 59); „Mira verborum complexio!“; Кога говори за Кајсаровото отфрлање на дијадемата, не може да се воздржи а да не извика: „O praeclaram illam

eloquentiam tuam, cum es nudus continatus!" (Phil. II, XXXIV, 86) или пак: „At quam nobilis est tua peregrinatio!" (Phil. II, XXXIX, 100). Покрај овие, наидуваме на многу извикувања, коишто воопшто не носат иронична смисла, но нивното присуство полесно ни ја предочува иронијата во оние неискрените: „O foeditatem hominis flagitiosam, o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! (Phil. II, VI, 15). Овие извикувања се многу побројни од оние ироничните, што не е својствено за пораните Кикеронови говори.

Во алегоричните искази често пати се инкорпорирани типични, парадигматски замени на лично име со општа именка или пак комбинација од именка и придавка. Тука станува збор за обединување на два тропа – алегорија и антономасија. Интересно е што Кикерон во теоретските расправи не го споменува овој вид иронија, додека во говорите ја употребува многу често. Ироничната antonomasia му дава тон на презир на говорот: „Quid habes, quod mihi opponas, homo disserte?" (Phil. II, III, 8); „Haec tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare?" (Phil. II, V, 11); „Homo dessertus non intellegit eum quem contra dicit, laudari a se, apud quos dicit, vituperari." (Phil. II, VIII, 19); „Tu homo sapiens et considerate, quid dicis?" (Phil. II, XXIII, 56); „Confecto negotio bonus augur (C. Laelium diceres) „ALIO DIE" inquit." (Phil. II, XXXIII, 83).

И покрај Кикероновото двоумење околу валидноста на хиперболата – emphasis и неговото одбегнување да ја примени во пораните говори, во подоцнежните таа е често присутна. Се чини дека ја сметал за нечесно наведување, коешто е во спротивност со идеалот на говорник – vir bonus. [5] Квинтилијан пак, ја смета за добронамерно преувеличување на вистината, [6] а како образец за хипербола наведува пример токму од Втората Филипика: „In coetu vero populi Romani negotium publicum gerens magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustris esculentis vinum redolentibus gremium suum et totum tribunal implevit." (Phil. II, XXV, 63) Кога говори за неизмерната алчност на Антониј по скапоцености, повторно спротивно на своите теоретски принципи, применува уште една поразвиена хипербола, којашто исто како и претходната се наведува како образец во Квинтилијановиот учебник: „Quae Charybdis tam vorax? Charibdim dico? Quae si fuit, animal unum fuit. Oceanus medius fidius vix videtur tot res tam dissipatas, tam distantibus in locis positas tam cito absorbere potuisse." (Phi. II, XXVII, 67) Ова е случај на зајакнување на една хипербола со друга, имено не е Харибда доволна за да ја изрази алчноста на Антониј, па Кикерон мора да се повика и на Океанот. За хипербола станува збор и во следниот фрагмент: „At ego tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multae et magnae fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de re publica graviter querens, de homini nihil dixi." (Phil. II, III, 7)

Спротивна на хиперболата е фигурата којашто Кикерон ја нарекол reprehensio. [7] Самоунижувањето или самопрекорувањето, намалувањето на сопствените способности, кое може да добие и форма на признавање на сопствените грешки е еден од најстарите видови иронија. Сосема е јасно дека нејзината употреба може да биде само во иронична смисла, бидејќи искреното самоунижување во никој случај не би можело да биде во полза на говорникот. Се чини дека во Втората Филипика тој ја запоставил оваа фигура во однос на другите. Наидуваме на само неколку примери: „Quis enim meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit?" (Phil. II, XI, 25); „C. Cassius in ea familia natus, quae non modo dominatum, sed potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo desideravit." (Phil. II, XI, 26) Antiphrasis е вид иронија

која се состои во најава на говорникот дека има намера да испушти некое прашање. Таа е лесно препознатлива по глаголите: *omitto, praetereo, non dicam, praetermitto, relinquam*: „*Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid errepas proferram?*“ (Phil. II, XXV, 62); „*Sed iam stupra et flagitia omittamus.*“ (Phil. II, XIX, 47); *Quid prandiorum adparatus, quid furiosam vinulentiam tuam proferam?*“ (Phil. II, XXXIX, 101) *Adiectio* е додавање, повторување на исти зборови, со цел да се потенцира некој искажан факт, да се артикулира омаловажувачкиот ефект, или едноставно да се засили впечатокот од искажаните зборови. Додавањата најчесто се инкорпорирани во другите фигури, со што уште повеќе се засилува ироничниот ефект. Тие може да бидат повеќекратни и повеќечлени. Во Втората Филипка има голем број додавања, но само мал дел од нив се иронични: „*Hasta posita pro aede Iovis Statoris bona Gn. Pompei (miserum me consumptis enim lacrimis tamen infixus haeret animo dolor) bona, inquam, Gn. Pompei Magni voci acerbissimae subiecta praeconis.*“ (Phil. II, XXVI, 64); „*Dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam vestris quondam meisque consiliis conservatam brevi tempore esse perituram.*“ (Phil. II, XV, 37) На тричлено додавање, инкорпорирано во извикување наидуваме во следниов пример: „*Tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio!*“ (Phil. II, XXXVI, 91) Додавањето може да биде инкорпорирано и во хипербола: „*Quae Charybdis tam vorax? Charybdim dico? Quae si fuit, animal unum fuit.*“ (Phil. II, XXVII, 67) Иако ироничните додавања не се тешко препознатливи, сепак фактот што говорите ги анализираме како литерарни дела, ја намалува нивната ефектност, којашто наоѓа свој полн израз во живата реч, придружена со гестикацијата и мимиката, висината и тонот на гласот на говорникот.

Реторичките прашања, кои се особена одлика на Кикероновиот стил, како *rogatio, interrogatio* или *facta rogatio*, се исклучително бројни, но тие не содржат иронија. Во Втората Филипка не наидов на ниеден пример на иронично реторичко прашање. Изненадува и отсуството на ироничните признавања (*concessiones*), ироничните допуштања (*permissiones*), обраќања (*communicationes*) и колебања (*dubitationes*). Ова можеби се должи на тоа што тој постојано применува тешка и темна иронија, атмосферата на говорот е мрачна, така што како да нема место за допуштање на позитивни особини на противникот, ниту пак желба некоја работа да се препушти на нечија туѓа воља. Тој е толку решителен во нападот, што воопшто не се колеба што треба да каже, од каде да започне или со што да заврши.

Иронијата во Втората Филипка излегува од рамките на она што Кикерон во теоретските расправи го нарекува градска угладеност (*urbanitate*) префинетост (*venustate*) или истенчена досетливост (*facetiae*). Маската на иронијата е прозирна, лесно препознатлива, со жестина и зајадливост, која целосно го отсликува длабокото разочарување и изгубената надеж за спас на републиката. Во залезот на својата говорничка кариера, Кикерон се оддалечува од своите теоретски поставки за стилот и од својата определба на *urbana dissimulatio*, жестоко изразувајќи го својот омаловажувачки однос, презир и индигнација кон противникот. Поради ваквата жестина во говорењето и во дејствувањето кон Антониј, Кикерон, по инсистирањето на неговиот политички противник, се нашол на листата на проскрибираните, веднаш по формирањето на вториот триумвират.

Белешки:

[1] Quintilianus, *Institutio oratoria*, VI, I, 85

[2] Quintilianus, *Inst. Orat.* VIII, 6, 1.

[3] Димовска В., *Иронијата како реторичка категорија кај Кикерон*, докторска дисертација (необјавена), Скопје, 2000.

[4] Quntilianus, *Inst. Orat.* VIII, 6, 54.

[5] Cicero, *Orator*, 137, *De oratore*, III, 202.

[6] Quintilianus, *Inst. Orat.*, VIII, VI, 68.

[7] Cicero, *De oratore*, III, 207.